

ВИКЛИКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Микола Михайлуца

РУМУНСЬКА ОКУПАЦІЯ І РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА В «ТРАНСНІСТРІЇ» (1941–1942 РР.)

Проаналізовано перші кроки окупаційної влади у напрямку християнізації населення південно-західних територій України (губернаторство Трансністрія) упродовж 1941–1942 рр. На основі архівних джерел подається зріз релігійної та церковної ситуації в регіоні, антиукраїнська сутність румунського окупаційного режиму.

Ключові слова: окупація, Трансністрія, православ'я, місіонерство, клір.

Релігійне життя на півдні України в роки Другої світової війни лише останні роки стало об'єктом активних досліджень вітчизняних істориків і як наукова проблематика, ще перебуває у стані пропедевтичної розробки. Окрім стислої новели від А. Далліна¹, присвяченої церковно-релігійному життю в Одесі 1941–1944 років, та нарису А. Жуковського² про українські землі під румунською окупацією від 1987 року українська історіографія не має фундаментальної праці. Оскільки наші монографії³, поки що, лишаються чи не єдиною спробою вивчити процеси «рехристиянізації» населення на півдні України в роки війни, актуалізуємо у цій розвідці перші кроки Румунської православної місії (далі – РПМ, Місія) у напрямку відродження православного життя в регіоні.

Окупувавши українські землі між Дністром і Південним Бугом, першочерговим завданням у релігійній царині румуни вважали відродження християнської віри та відновлення церковного життя, створення умов для функціонування, інспектування парафій у провінціях «Трансністрія» тощо. Реалізація такого плану відбувалась у визначених екзархатом румунської церкви напрямках – налагодження діяльності тимчасових місіонерських груп із Трансільванії, Буковини та Бессарабії, створення та укорінення стабільних постійних місіонерських осередків із прибульців-місіонерів. Не остання роль відводилася навісненню на службу румунській владі православних священнослужителів із місцевого кліру, представники якого за радянських порядків були відлучені від служіння Церкві.

Вже з другої половини вересня 1941 р. до «Трансністрії» відрядили групу трансільванських місіонерів на чолі з митрополитом Миколаєм (Загорським), священників із Хушистської єпархії на чолі з єпископом Григорієм та кліриків Кишинівської архієпископії під керівництвом місіонера Федора Рудієва. У жовтні Хушистською єпископією направлено ще одну групу, яка складалася з 16 місіонерів, а 20 грудня до «Трансністрії» прибули 55 місіонерів з Кишинівської архієпископії⁴ (рум). Їм доручалося протягом місяця «поселяти в душах віруючих радість від свята Різдва Христового». Місіонерами проводилися релігійні служби серед народу, читалися проповіді, проводилися масові хрещення людей, роздавалася духовна література та хрестики. Кульмінаційним моментом у діяльності цих місіонерських груп було освячення храмів, що відроджувалися й відкривалися за сприяння румунів. Вже на кінець грудня 1941 р. в межах губернаторства було освячено 32 старі церкви, відновлювалися й зруйновані храми⁵. Однак місіонери проводили свою культурно-релігійну роботу переважно серед молдавського населення, яке самими румунами сприймалося як етнічно-споріднене румунському етносу і мало опікувалися проблемами парафіян-українців.

Підводячи підсумки діяльності Румунської православної місії в «Трансністрії» за 1941 рік, митрофорний архімандрит Юлій (Скрібан), підкреслював, що основна ставка у відродженні православного життя у цьому регіоні робилася саме на роботу місіонерів, які переселилися на постійне проживання й укорінилися тут, у місцевих парафіях. З'їзд благочинних «Трансністрії», що відбувся під головуванням архімандрита, ухвалив рішення «про залучення до роботи православної місії найбільш досвідчених представників духовенства зі Старого Королівства, особливо з Бессарабії, які володіють російською мовою та знають місцеві звичаї»⁶. На той час із «Юага» (з Держави) приїхали до губернаторства 63 священники, 1 диякон та 2 кантори⁷ (рум.). У межах повітів організацією церковної справи займалися 14 протоієреїв (у Одесі та в кожному повіті – по одному). Переважна більшість представників православного кліру (виняток становили лише 16 священників, з яких 14 були повітовими протоієреями), що прибули до «Трансністрії», утримувалася лише за рахунок прибутку від епитрахільної діяльності (благодать, яка дозволяє тільки священнику здійснювати таїнства і отримувати пожертви від парафіян) та не отримувала державної платні. Саме відсутність фінансової підтримки місіонерів з боку уряду І. Антонеску керівництво Місії вважало основною причиною проблем, пов'язаних із повільним розповсюдженням румунського впливу в

провінції і формалізацією цього процесу з боку самих же релігійних чиновників.

Чи не найпершу місіонерську роль у просуванні православ'я румунського зразка на теренах між Південним Бугом і Дністром відігравали військові священики. Задовго до прибуття місіонерських груп військові капелани здійснювали обряди хрещення, шлюбні вінчання молодих, поховання померлих переважно серед сільського населення та мешканців зайнятих румунськими військами невеликих містечок. Так, влітку 1942 р., в Голтському повіті, у парафії с. Акмечетні, в церкві Іоанна Богослова військовими священиками було похрещено 6 осіб⁹. В Очакові, в листопаді 1942 р., військовим та місцевим духовенством було проведено моління на місці масових убивств християн за часів сталінської репресивної диктатури⁹. Вперше з 1935 р. в трьох церквах Ананьєва, які було повторно відкрито одразу ж після приходу румунів і німців, здійснювали масові релігійні треби. Особливо багатолюдними і чисельними у перші тижні після вступу окупаційних військ у місто, були хрещення і вінчання¹⁰ (англ.). Однак, саме через чисельні бажання дотримуватися давніх традицій, а також з інших причин, наприклад, відсутність необхідної кількості священницьких кадрів, обладнання, бланків метричних та інших документів, сплеск популярності релігії серед людей не одразу був підкріплений документально. З часом румунські органи влади та церковні функціонери налагодили реєстрацію громадянських актів. Здебільшого, це спостерігалось у великих містах, переважно, в Одесі. Навіть напередодні звільнення території радянськими військами, у березні 1944 року, в місті проводилось перепідтвердження чисельних фактів хрещення дітей ще у довоєнні роки. Після проведеної належної перевірки (збирали докази свідків), видавалися офіційні документи про дійсний обряд хрещення у православ'ї тощо. Свідоцтво (або випис) видавалося на гарному поліграфічному матеріалі і передбачало фіксацію в ньому прізвищ свідків, які присягалися за достовірність поданої ними інформації, дати народження і дати та місця (в якій церкві) хрещення дитини. Як правило, місцем хрещення за радянських років була одна-єдина церква в Одесі на 2-му Християнському кладовищі. Кілька цікавих і показових документів з цього приводу наводить відомий одеський колекціонер проф. М. Пойзнер у історичній збірці фотодокументів про Одесу 1941–1944 років¹¹.

Ще однією нагальною проблемою Місії, особливо коли священиків-прибульців не вистачало, стало навернення місцевого православного духовенства до місіонерської справи. Значна частина цієї категорії духовенства зверталася з заявами про надання їм права служити Церкві.

Вже в перші місяці після окупації отримали священицькі місця в с. Ганське Ананьївського повіту о. Анатолій (Драгомирецький)¹², у с. Стрюкове Березівського району о. Іоан (Боев)¹³, о. Георгій (Гончаров) в Ананієві¹⁴.

Типовим, наразі, є рапорт священика О. Маркова на ім'я благочинного Голтського повіту: «Маю за честь повідомити Ваше Преосвященство про своє бажання розпочати пастирську діяльність у селі Кримка. Община ж, як видно, також бажає мене, бо прислала своїх представників і просить мене переїхати до них на парафію. Виходячи з цього, я найпокірніше прошу Вас, отче протоієрею, призначити мене в с. Кримку настоятелем Св. Різдва-Богородицької церкви, а також надіслати письмове клопотання його Високопреосвященству митрополиту Трансністрії Вісаріону»¹⁵ (рум.).

У фонді церковних організацій протоієрея Голтського повіту¹⁶ подібних заяв лише за період з квітня 1942 р. до березня 1943 р. нараховуємо 24, що свідчить про бажання десятків колишніх представників духовенства повернутися до пастирської діяльності та активізацію релігійного життя в цьому регіоні.

Повернення колишніх священнослужителів до своїх рідних парафій спостерігалось в українських повітах «Трансністрії» особливо активно. За даними Місії на березень 1942 р. їх нараховувалося понад 150 пастирів, хоча документально змогли підтвердити своє право на духовну діяльність лише 19 священиків, 3 диякони та 8 канторів¹⁷ (рум.). Більшості ж претендентів на поновлення в сані Місія відмовила. Причини відмови були різні: похилий вік, відсутність духовної освіти, недовіра до деяких священиків, висвячених за часів більшовицького режиму тощо. Однак, десятки кліриків не змогли отримати парафії не через відсутність освіти чи браку досвіду церковної служби, а, передусім, через відсутність документальних доказів своєї попередньої діяльності на духовній ниві. Під час репресій 30-х років (арештів, тюремних допитів, мордувань, засуджень до таборів та заслань) документи остаточно втрачалися за стінами управлінь НКВС та в сейфах слідчих. Підтверджує сказане автобіографія священика Голтського кафедрального собору о. Василя (Шабарова), яку він особисто подав на розгляд Місії¹⁸ (рум.). У ній, зокрема, зазначалося: «У 1926 р. Галицьким районним відділом НКВС я був заарештований і 8 місяців утримувався у вологій одиночній камері, а потім був засуджений до 5 років концтаборів на о. Соловки. З 1931 р. був засланий на поселення до Східного Сибіру і звільнився лише в 1936 році. Документи мої, як про освіту, так і про висвячення у диякони та священики відібрані під час арешту 9 травня 1926 р.

Про те, що я не самозванець, а дійсно священик, можуть підтвердити архієпископи Серафим, Лларіон, єпископи Григорій, Іоанн, Антоній Маріупольський, які були зі мною на Соловках. Незалежно від того, я клянуся перед Богом, Євангелієм та Пресвятою Богородицею, що я дійсний священик і хочу служити господу Богу і Церкві»¹⁹.

Утворена в Одесі спеціальна комісія, надаючи або відмовляючи претендентам у праві церковного служіння, використовувалась Місією задля фільтрації місцевого кліру, який був дуже строкатим за своєю національною приналежністю та церковною юрисдикцією. Відсутність відповідних статистичних даних ускладнює точні кількісні характеристики конфесійної карти, однак обриси загальної картини в українських повітах «Трансністрії» відтворити можна. Найбільш чисельною (за визначенням румунів) була група прихильників «Живої Церкви», яка підтримувалась радянською владою з метою розкольницької діяльності та перетягування на бік «живістів» священиків-«тихонівців». З часом, і ті й інші потрапили під репресивний удар ДПУ-НКВС і були піддані гонінням. Прихильники «Живої церкви», пройшовши через каяття та єпитимію (суворий піст і молитви), як і «тихонівці» переважно й отримували з рук румунів підтвердження священницького сану й направлялися Місією до сільських приходів.

Неоднозначним було ставлення РПМ до священиків виразно українського спрямування – представників Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Представники з ієрархії митрополита В. Липківського разом з іншими «віровідступниками» підпадали під жорсткий тиск, як з боку парафіяльних священиків інших конфесій, так і з боку румунської церковної адміністрації Місії. Збільшення кількості парафій українських автокефалістів та їхнього впливу на населення обурювало прихильників румунізації і проявлялося в доносах, скаргах та листах до повітових релігійних чиновників. Прикладом міжконфесійної боротьби є лист протоієрея Кіндрата Мощенка на ім'я благочинного Голтського повіту о. Іоанна від 11 липня 1942 року²⁰ (рум.). Серед іншого, в ньому висловлюється застереження стосовно організації священиками М. Климентієвим та П. Величком приходів УАПЦ в селах Секретарка, Ольвіополь та інших. У таких випадках розгляд справ «липківців» перебував виключно у компетенції Священного Синоду Румунської православної церкви. До того ж, і спецслужби окупаційної влади здійснювали контроль над морально-релігійним станом населення «Трансністрії» і вдавалися до запобіжних заходів проти розповсюдження українського іредентизму та незалежності («independența Ucrainei», «manifesta sentimentul lor național») у будь-кому вигляді. Так, серед документів та агентурної інформації, яка

надходила до Ямпільського жандармського легіону протягом 1941-1943 рр., знаходимо підтвердження сказаного стосовно українських священників згаданого повіту Іонікія Брицького, Івана Волощука, Василя Корнійка²¹ (рум.).

Така зблідла конфесійна палітра в «Трансністрії» було наслідком комплексного політичного курсу Бухаресту, який прагнув до абсолютної уніфікації в усіх сферах суспільної життєдіяльності й, зокрема, в релігійній царині як в межах усього губернаторства, так і відповідно до цілковитого унормування з «Юаг».

У першому кварталі 1942 р. значно активізувалася діяльність Місії. Церковні чиновники на місцях провели інспекції та обстеження майже кожної парафії та церковної громади. Усі процеси, що відбувалися в повітах, населених переважно українцями, знайшли аналіз у звіті архімандрита Антіма (Нікі)²². Румунська церковна адміністрація зазначала, що українське населення в Балтському, Березівському, Голтському, Могилівському, Тульчинському та Ямпільському повітах з релігійної точки зору можна поділити на кілька категорій: перша – ревні прибічники дійсної віри, люди похилого віку; друга – байдужі, які не цікавляться релігією зовсім і, нарешті, треті – вороги релігії, безбожники, атеїсти та посібники комуністів... Незважаючи на те, що молодь дуже далека від проблем віри, все ж переважна більшість українців тяжіють до релігії.

Попри свідчення румунських релігійних чиновників, що українці дуже релігійні та побожні і з повагою ставляться до Церкви, все ж їх тенденційність та українофобія рельєфно проступають в реальних кроках влади, особливо, коли йдеться про забезпечення українських парафій кадрами духовенства. Незважаючи на те, що в березні 1942 р. кількість церковнослужителів у приходах збільшилась до 285²³ (рум.), все ж більшість повітів, особливо українських, залишалися без духовних поводитирів. А якщо взяти до уваги той факт, що із 607 парафій, які існували в «Трансністрії», лише 62 були населені румунами (молдаванами), 98 були змішаними і 477 населяли українці, росіяни та болгари²⁴, то спостерігаємо різку кадрову священницьку диспропорцію не на користь слов'янського населення.

Отже, християнізація румунами окупованих територій, названих «Трансністрією», на перших порах здійснювалася направленими в українські землі тимчасовими місіонерами з Буковини, Бессарабії та Румунії, згодом – штатними прибульцями та відібраними з місцевих кліриків, відданих справі відродження православ'я та евангелізації населення, атеїзованого більшовицьким режимом.

1. Dallin A. Odessa, 1941-1944: A case staid of soviet territory under foreign rule [Електронний ресурс] / A. Dallin. – Center for Romanian Stadies, 1998. – Режим доступу до книги: [nttr://www.odessitclub.org/en/archives/dallin/chapter_4.shtml#church](http://www.odessitclub.org/en/archives/dallin/chapter_4.shtml#church).
2. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941-1944 / Аркадій Жуковський // Український історик (Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен). – 1987. – Рік XXIV, ч. 1-4 (93-96). – С. 83-96.
3. Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.): [Монографія]. – Одеса: «Optimum», 2006. – 237 с., іл.; Його ж. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / Микола Іванович Михайлуца. – Одеса: «ВМВ», 2008. – 392 с.
4. Transnistria Creștină [Revista Misiunea Ortodoxa Româna în Transnistria (Журнал Румунської православної місії в Трансністрії)]. – (București). – An. I (1942). – № 1 (ianuarie-martie). – P. 23.
5. Ibidem.
6. Одеса. – 1942. – 12 мая.
7. Transnistria Creștină. – (București). – An. I (1942). – № 1 (ianuarie-martie). – P. 25.
8. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-2704. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 25.
9. Молва. – 1942. – 2 декабря.
10. Dallin A. Odessa, 1941-1944: A case staid of soviet territory under foreign... – P. 160–164.
11. Пойзнер М.Б. Окупація. Одеса: 1941-1944 рр. [док. та матер. із зібр. Михайла Пойзнера]. – Одеса: Друк, 2004. – С. 250, 264, 280.
12. Архів Одесько-Ізмаїльської єпархії (далі – АОІЄ). – Спр. 899. – Арк. 9 зв.
13. АОІЄ. – Спр. 435. – Арк. 3-4.
14. АОІЄ. – Спр. 752. – Арк. 7.
15. ДАМО. – Ф. Р-2704. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 33.
16. ДАМО. – Ф. Р-2704. – Оп. 1. – Спр. 3, 4, 7.
17. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 auq. 1941-29 ian. 1944 / R. Solovei. – Iași, 2004. – p. 115; Transnistria Creștină. – (București). – An. I (1942). – № 1 (ianuarie-martie). – P. 25.
18. ДАМО. – Ф. Р-2704. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 35–36.
19. Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської... – С. 147.
20. ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 16.
21. ДАМО. – Ф.Р-2704. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 23, 141, 156, 174, 207, 209.
22. Transnistria Creștină. – (București). – An. I (1942). – № 1 (ianuarie-martie). – P. 50–61.
23. Ibidem. – P. 30, 48.
24. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 117.

SAMMARY**Mikola Michailutsa****ROMANIAN OCCUPATION AND RELIGIOUS POLICY
IN «TRANSNISTRIA» (1941-1942 YEARS)**

The article is about the first steps of the occupying power towards the Christianization of South-Western territories of Ukraine (governorship Transnistria) during 1941–1942. On the basis of archival sources is given the cut of religious and church situation in the region, anti-Ukrainian essence of the Romanian occupation regime.

Keywords: occupation, Transnistria, Orthodoxy, missionary, clergy.

Віра Остащук

**РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РУМУНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
В ПОЧАТКОВИХ ТА СЕРЕДНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МІСТА ОДЕСИ
В 1941 – 1944 РР.**

На основі архівних джерел досліджується релігійна політика румунської адміністрації та впровадження релігійної пропаганди в початкових та середніх навчальних закладах міста Одеси в період 1941 – 1944 рр.

Ключові слова: освіта, релігійна політика, пропаганда, навчальні заклади.

Донедавна поза увагою істориків було чимало проблем, які стосувалися румунської окупаційної політики. Серед них питання, пов'язані з реалізацією румунською владою релігійної пропаганди в освітній сфері. Ця сторінка нашої історії залишається малодослідженою, що визначає наукову та суспільну актуальність теми.

Мета праці полягає у тому, щоб розкрити зміст і загальні принципи релігійної політики румунської адміністрації в початкових та середніх навчальних закладах міста Одеси в 1941–1944 рр.

Доба окупації вже ставала предметом досліджень радянських (Левит І.Е., Єгоров В.Ф., Зотов Н.І.¹), сучасних вітчизняних (Михайлуца М.І., Щетніков В.П., Боган С.М, Музичко, Самойлов О.Ф., Черкасов А.А. і Гридін В.П.²), американських (А.Даллін³), румунських та молдавських (Веренка О., Р. Соловей, Ж. Ротару, А. Морару, П. Морару., Ж. Анчела, А. Петренку., І. Шишкану⁴ та ін.) дослідників.

Проте проблема функціонування освітніх закладів залишається малодослідженою, особливо в контексті релігійної політики румунської адміністрації. Для з'ясування окресленої проблеми були використані